

Szuhay Péter (2012). *Sosemlesz Cigányország*. Magyarország felfedezése sorozat. Budapest: Osiris

Sok ember foglalkozik mostanában cigányokkal, romákkal, és ez így is van rendjén, ám nagyon kevés embert ismerek, akinek felnőtt élete egésze gyakorlatilag elválaszthatatlan a „*magukat cigánynak/romának mondó, vagy a mások által cigánynak mondott csoportokhoz*” tartozók életétől. Szuhayt nem a sorsa kényszerítette arra – mint kutatásainak alanyait –, hogy egy nehezen meghatározható kisebbségi csoport mindennapi életének részese legyen, hanem tudományos programja, ami szinte egyedülálló módon szenvedélyesen megélt, több műfajt felölelő kutatási program.

Szuhay néprajzos, s ez a kötete is magán viseli a klasszikus magyar néprajztudomány legjobb jegyeit: pontosan tisztában van azzal, hogy hosszú-hosszú évek terepmunkája nélkül szinte lehetetlen bármiféle megszólalás. Szuhay nem elsősorban a jóval modernebb antropológiai diszciplína követője, hanem erősen ragaszkodik néprajzos végzettségéből adódó szemléletéhez, s úgy vélem, munkásságának ez a titka egyszersmind beláthatatlan előnye.

Míg az antropológusok többnyire idegen területeket kutatva nagy kulturális különbségeket kísérelnek meg áthágni, kívülállóként semlegességre, tárgyilagosságra, elfogulatlanságra törekednek – amint ezt az antropológia nem túl reményteli, ám mégiscsak majd egy évszázadon át gyakorolt paradigmatis kísérlete mutatja –, addig a néprajz hagyományosan arra szolgált, hogy valaki a saját etnikai kultúráját írja le a segítségével. Ha általában kétségünk lehet aziránt, hogy célravezető és progresszív módszer-e az etnikai kultúra hatalom védte bensőséggel való leírásának módszertana, tehát ama bizonyos álnaív meghatódás, amellyel a néprajzosok saját kultúrájuk népi gyökereit kívánják felfedezni, olyannyira teljes fényében ragyog fel ez az eljárás akkor, amikor egy nem cigány származású magyar kutató a magyarországi cigányok különböző közösségeiben dolgozván látja be és érteti meg az olvasójával, hogy mennyire értelmetlen is e két társadalmi csoport mesterséges elkülönítése. Mint azt a kötetben szereplő mindhárom „történet” bizonyítja, Szuhay pontosan ugyanazzal az értő empátiával fordul a roma vagy cigány közösségekhez, mint egykoron a „magyar” kutatók tették azt a „magyar” közösségekkel. Szuhay egész egyszerűen nem érzékeli és nem is érzékelteti, hogy a cigányok ama bizonyos antropológiai „másság”, idegenség és távolság áldozatai és képviselői lennének, hanem teljes magától értetődőséggel tekinti őket saját kulturális univerzuma részének, s ez a tény önmagában is kiemeli ezt a könyvet megannyi – akár végtelenül jóindulatú és tisztességes – kutatás közül, melyekből ez a belátás azért hiányzik, mert egyszerűen nincs mögöttük egy élet tapasztalata. Aki ezt a könyvet a magyar néprajz és szociográfia bizonyos ismeretének birtokában olvassa, az gyakran elmosolyodhat, mert a sorok közül finoman és elegánsan, de újra és újra felbukkan a két háború közti szociográfia szemléletmódja és habitusa: amelyből oly világos, hogy a szerző kivel van, a hatalom ellenében. Ha a néprajzosok a parasztságot romantikus énjük részének tekintették, ha a szociográfusok ugyanezt a társadalmi csoportot, az elnyomottakat, létük igazságának zálogaként látták, akkor az a különös helyzet, hogy ezt a két hagyományt Szuhay a romákról szóló leírásban örökíti át.

Ezt a különös mi-tudatot Szuhay számos módon érzékelteti. Egyrészt a kötet címe és alcíme is erre utal: a *Sosemlesz Cigányország* pont olyan kétértelmű, mint az alcím: „*Én cigány vagyok – én pedig nem vagyok cigány*”. Ugyancsak szerző és

¹ MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet

kutatásának tárgya közötti empatikus azonosságokra mutat a kötet középső nagy tanulmánya, amely tíz énekre osztja fel a Hosszúsótól Felsőtelekesig kiterjedt család történetét. Nyilván egy ilyen retorikai fogás, amely egyszerre idézi a klasszikus görög eposzokat, illetve a 19. századi magyar nacionalizmusban oly fontos szerepet játszó nemzeti elbeszéléseket, nem véletlen. Az énekekre bontás olyan retorikai keret, ami az olvasó számára a mindennapi élet pont olyan heroikusan bemutatott kerete, ahogyan azt a nacionalizmus kézikönyvei tanítják. A prolóógus például a következőképpen kezdődik el: *»félvér«, »keverék«, »korcs«, »se ilyen – se olyan«, »se cigány, se magyar«: ilyen és ehhez hasonló kifejezéseket, mondhatni etnikai kategóriákat lehet hallani a többség, illetve a többségi intézményrendszer dolgozói által cigánynak minősített, cigánynak mondott emberek körében.* A kategória-tan kritikai vizsgálata, mint a prolóógus felütése, világos beszéd: Szuhay nem sokat tart azokról a stabilnak tűnő, nagyrészt hivatali íróasztalok mögött és hatalmi beszédmódokban megfogalmazódó döntésekről, amelyek a fenti felsorolással szemben „pontosan tudják”, hogy valaki cigány vagy sem. Szuhay jól látja, hogy számtalan érintett másként identifikálja magát, mint a sorsukról döntők jelentős része. S mindezt nem egészen egyszerűen valamiféle foucault-iánus retorikai, hatalomelméleti diskurzusnak megfelelő illusztrációként írja le, hanem igen érzékeny és pontos tapasztalatként.

Annak a fiatal kutató nemzedéknek, amely több Foucault-t olvasott, mint romát látott, és amely nagyon helyesen elkötelezett ezeknek az embereknek az óvó-védelmező kutatása mellett, azért ajánlom figyelmébe Szuhay Péter könyvét, mert igazán pontosan megtanulhatják belőle, hogy a kategorizáció valóban kulcskérdés, és valóban családok, emberek egész sorsát dönti el. Ebben a tíz énekből tulajdonképpen azt a küzdelmet látjuk, amellyel egy család, amellyel Szuhay tökéletesen azonosul, kísérletet tesz arra, hogy úgymond kiemelkedjen és valamire jusson. Pontosan azt látjuk, hogy a társadalmi kiemelkedés és a nyelvi kategorizáció között – ahogyan a társadalmi elbukás és a nyelvi ítélethozatal között is – szoros összefüggés van. Kevés esetben látható oly világosan, mint ebben a könyvben, hogy cigánynak lenni kontextus kérdése, hogy az instabil identitás nem egyszerűen társadalomelméleti divat, hanem súlyos társadalmi gyakorlat. A szegények = cigányok; az értelmiségi cigányok pedig, esetleg romák – de leginkább az a szomorú helyzet fordul elő, hogy aki megteheti, észbontó tempóban menekül a cigányságból úgymond a magyarságba, egy bizonyosan megélt hátrányos helyzetből egy biztosnak remélt többségi helyzetbe. Szuhay persze azt is látja, s pontosan láttatja is, hogy ez hiú remény. Hiszen az első adandó alkalommal, amikor valaki nem teljesíti a többség által elvárt normákat, már megint cigány lesz. Azok a gyerekek, akik jobb anyagi helyzetben, boldog gyerekkorban nem cigányként nőttek fel, a szegénység egy bizonyos állapotába visszatérve máris cigánynak minősülnek a többség szemében. Ez a tíz ének a folyamatos sértettségek, frusztrációk, bántások lexikonjaként is olvasható, és mindennek a tudomásul nem vételéről is szól.

Különösen figyelemre méltónak tartom azt a tényt, ahogyan Szuhay nem pusztán bemutatja ennek a családnak a tagjait, azaz nem ír róluk, hanem ők maguk „beszélnek” ezeken az oldalakon. És itt egy másik, ugyancsak megkerülhetetlen társadalomtudományi problémával találkozunk, az átírás kódjaival. Minden néprajzos, szociológus, antropológus pontosan tudja, hogy a lejegyzett interjúban egyrészt meg kell őrizni az interjúalany individualitását, nyelvi sajátosságait, másrészt nem teheti őt ki annak, hogy a nyelvi normáktól való eltérések példatáraként mutatja be. Szuhay habozás nélkül a saját nyelvére fordítja le a romák/cigányok mondatait. Ez az emancipatorikus döntés persze kételyeket ébreszthet egy, a néprajztudománytól távol álló kulturanropológus szemlélet követőiben, s ha módszertanilag igazuk is lehet, én mégis hajlok arra, hogy ebben a könyvben ez az eljárás bizonyosan sikeres. Szuhay ugyanis nem rafinériából, engedékenységből vagy politikai belátásból teremt egy homogén nyelvi közeget, hanem pontosan a recenzió elején említett oknál fogva: nevezetesen tényleg nem nagyon lát különbséget maga és a romák között. Nem tekinti magát kiválóbbnak, szerencsésebbnek, felsőbbrendűnek, hiányzik belőle az antropológus kutató

gőgje. Hogy egy konkrét példával éljek: azt hiszem, Szuhaynak nincs olyan titkos naplója, mint Bronislaw Malinowskinak, Szuhay ugyanis nem fél ezektől az emberektől, hanem - s ez ennek a kötetnek a végső summája – pontosan tudja s beláthatóvá is teszi, hogy a romák vagy cigányok kérdése egész egyszerűen a saját életünk kérdése.

Sosemlesz Cigányország, ez azt is jelenti, hogy Magyarországon, úgy tűnik, a cigányok már sosem lesznek otthon. De azt is jelenti, hogy a magyaroknak igazán nem kellene félniük attól, hogy ez itt egy cigányok által „demográfiailag túlreprezentált” terület lesz, mint azt manapság oly gyakran hangoztatják azok, akinek sejtelmük sincs arról, hogy kik laknak azok mögött a gettófalak mögött, amelyeket ők emelnek fel. Szuhay könyve hosszú évtizedeken keresztül megkerülhetetlen forrás lesz azoknak, akik, elborzadva attól a valóságtól, amelyet látnak, meg akarják tanulni, hogyan jutottunk el odáig, ahova aktuálisan jutottak. Éppúgy és épp azért tartom forrás értékűnek ezt a könyvet, amiért Sára Sándor *Cigányok* vagy *Feldobott kő* című filmje, vagy pár évvel később Gyöngyössy Imre *Meztelen vagy* című alkotása, majd Schiffer Pál számos filmje forrás értékű számunkra, mert mindegyikükből azt láthatjuk, hogy valójában nem két párhuzamos, de konfliktusokkal teli történetről van szó, hanem egyetlen egyről, az etnikailag értelmezhetetlen magyar politikai nemzet történelméről.